

Европа и европейците в публицистиката и писмата на Гео Милев

Катерина Крушева

Да не би пък да си помислиш, че тук ми е кой знае колко рахат и весело – като на риба във вода; пази боже! Каква ти вода – пясък...

Писмо на Гео Милев до Николай Лилиев,
Шарлотенбург, 6 април 1918 г.

И когато хвалят, и когато унижават, тези характеристики са реторическо образотворчество – и много малко извън него.

Никола Георгиев

Отдавна е установено, че „чуждото слово“ играе значителна роля не само за поетичното творчество на Гео Милев, но и за формирането на неговите естетически възгледи. Естествено е да се очаква, че особено при тема като разглежданата тук, имаща общо преди всичко с „реторическо образотворчество“, с възпроизвеждането и създаването на неточни, схематични, обобщаващи образи на „чуждото“ в рамките на определени естетически или социални модели или просто във връзка с дадени моментни цели, операции, които сякаш по правило противоречат на идеята за оригиналност, положението ще бъде подобно.

И наистина, и тук, както и другаде, „интелектуалната собственост“ явно няма особено значение за Гео Милев и въпреки демонстрирания революционен стремеж към откъсване от „традицията“, именно от нея се черпи материалът, с чиято помощ се формулират собствените виждания. И тук, както и другаде при Гео Милев, е интересно да се проследи начинът, по който чрез съчетаване на модифицирани елементи от чужди модели се изгражда една нова, често противоречива цялост, да се види как в зависимост от развитието, което претърпяват възгледите на Гео Милев, едни модели биват заменени изцяло или частично с други и как теорията понякога влиза в конфликт с нуждата, породена от даден конкретен повод и с индивидуалната нагласа на автора.

Темата за отношението между „свое“ и „чуждо“, между „национално“ и „европейско“, е една от централните, застъпвани от Гео Милев, особено в творческите фази до 1923 г. В повечето случаи у него няма експлицитна теория по тези въпроси. В рамките на неговия преди всичко есеистичен, афористичен начин на писане все пак обаче е възможно да се проследят определени модели на общуване с „чуждото“. В това отношение могат да бъдат отбелязани два преломни момента, чието значение бих формулирала като: 1) минаване от милитаристична, националистическа нагласа към

културен интернационализъм през 1913 г.; и 2) преход към *социално* мотивиран интернационализъм през 1923 г.

Преди да стигна до образите на Европа и европейците в разглежданите тук текстове, ще се опитам, без да целя да давам пълна характеристика на – в общи линии вече описаните – естетически и социални възгледи на Гео Милев, да очертая значенията, които носят понятията „национално“, „национализъм“, „шовинизъм“ и т. н. в рамките на тези възгледи.

В междувоенния период, в който преобладават по-скоро националистическите решения, в който под въздействие на войните е активизиран именно интересът към „националното“, а „универсалното“ минава на втора линия, Гео Милев се оформя като привърженик на едно „интернационално или анационално изкуство“.¹ В унисон с мнозина свои съвременници, той не е доволен от състоянието на българската литература: за него тя „не е литература, а к н и ж н и н а“.² Пътят, който Гео Милев предлага, е този на „юнифицирането“: „Защото наистина ера на пълно юнифициране в изкуството: това е най-важният въпрос в историята на съвременното изкуство“.³ Белегът „национално“ е част от една тенденция, която няма нищо общо с „голямото“ изкуство: „Трябва българската литература да излезе вън от себе си: вън от традицията на националното, съвременното и популярното.“⁴ Творецът трябва да демонстрира не „българщина“, а „с о б с т в е н а и н д и в и д у а л н о с т“.⁵

Това не означава, че „националното“ трябва да бъде анулирано напълно. То обаче трябва да стане „един елемент на несъзнаваното“: „Значението на националното чувство като деятелна духовна сила у човека лежи в неговата подсъзнателност. Обаче: изведено от подсъзнание в съзнание, националното чувство става национализъм, патриотизъм – а с него художникът няма работа.“⁶ Пример за творчество, създадено под въздействие на едно национално чувство, не-„изведено от подсъзнание в съзнание“, доказателство за това, че една поезия може да бъде „българска с Ъ!“⁷, без да бъде „патриотическа“, са за Гео Милев Теодор-Траяновите „Български балади“.⁸ Изкуството на един народ би трябвало да може да възприема „несъзнаваните“ национални елементи на други литератури и така да стане част от „Мировата душа“.⁹ На нивото на „несъзнаваното“ опозицията „национално“ – „чуждо“ вече не играе никаква роля: тук „не съществува чуждо и наше“.⁹ Опозицията „национално изкуство“ – „интернационално изкуство“ бива съотнесена от Гео Милев с опозициите „логика“ – „интуиция“ и „наука“ – „изкуство“, като според него

¹ Родно изкуство (1920). – В: Гео Милев. Съчинения в три тома. София, 1976 (=ГМ), т. II, с. 183.

² От романтизъм към символизъм (1920). – В: Литературен архив, т. II, *Гео Милев*, София, 1964 (=ЛА), с. 190.

³ Посоки и цели (1919). – В: ГМ, II, с. 140.

⁴ Пак там.

⁵ От романтизъм към символизъм. – В: ЛА, с. 191.

⁶ Родно изкуство. – В: ГМ, II, с. 185.

⁷ Български балади от Теодор Траянов (1921). – В: ГМ, II, с. 269.

⁸ Родно изкуство. – В: ГМ, II, с. 187.

⁹ Посоки и цели. – В: ГМ, II, с. 141.

„логическото творчество на съзнанието създава – не художествени, а научни произведения“, докато „художественото творчество е винаги интуитивно, винаги движение на подсъзнанието; следователно: алогично“.¹⁰ „Наука“ в този смисъл той вижда например в проявите на движението „Родно изкуство“.

„Юнификацията“ трябва да протече не чрез постепенното възприемане на вече остарели конвенционални ценности; програмата на Гео Милев предполага „скок“, а не „изработване (тепърва!) на някаква българска литература, израснала из б ъ л г а р с к и я б и т“.¹¹ Съдържанието на този „скок“ е едно синхронизиращо „кодиране“ с най-новото в европейското изкуство: „Безконечно закъснели (...) ний сме длъжни да координираме своето разрешение с разрешението на други, които са ни изпреварили, преди всичко въобще да разрешим въпроса р е а л и з ъ м или а н т и р е а л и з ъ м.“¹²

До тези формулировки Гео Милев стига, минавайки през краткотрайна фаза на шумен патриотизъм, с който се сблъскваме в първото негово запазено писмо до баща му от Лайпциг, писано през март 1913 г. Тук той между другото съобщава, че готви студия, озаглавена „Балканската война и поезията“, „която е по-скоро един очерк на новия велик дух, който създаде тази война, и на онова, което тоя ще създаде в поезията“.¹³

През декември на същата година, в първото „Литературно-художествено писмо от Германия“, цитирайки в леко изменен вид из предговора на Пенчо Славейков към преводите на стихотворения от Хайнрих Хайне в *Немски поети*, Гео Милев се изказва с възмущение против национализма на немците, „който /не е дип цвете за мирисане/ и не е цвете дори, а (кисело зеле – шовинизъм)“.¹⁴ Оттук нататък той ще заема категорична позиция против шовинизма и ще критикува остро особено примитивните „патриотарски стихоплетства“,¹⁵ които според цитираното по-горе писмо е възхвалявал в незапазената студия. Известен е потресът на Гео Милев от факта, че поетът Рихард Демел, когото той почита като свой учител, и който, както четем в писмо до Милю Касабов от 3 ноември 1914, „се е наричал с гордост „културинтернационалист“, „всемирен гражданин“ и пр.“¹⁶ отива доброволец. За него това е равносилно на „моралната катастрофа на една голяма душа“.¹⁷

Основна роля за тази промяна у Гео Милев без съмнение изиграват трагичният край на войната и влиянието на неговия тогавашен български „учител“, Пенчо Славейков, който, позовавайки се на Хайне, иронизира немския шовинизъм и милитаризъм. От друга страна, Гео Милев се оказ-

¹⁰ Родно изкуство. – В: ГМ, II, с. 185.

¹¹ От романтизъм към символизъм. – В: ЛА, с. 190—191.

¹² Против реализма. – В: ГМ, II, с. 347.

¹³ ГМ, III, с. 279.

¹⁴ Хауптмановото „Тържествено представление“ и неговият бойкот (1913). – В: ГМ, II, с.

7.

¹⁵ Български балади от Теодор Траянов (1921). – В: ГМ, II, с. 269.

¹⁶ ГМ, III, с. 317.

¹⁷ ГМ, III, с. 318.

ва в Германия в един период, в който излизат на преден план пацифизмът и деструкцията на идеологеми като „нация“, „отечество“, „национални интереси“, „национална чест“ у немските експресионисти. Не без значение са и Нищшевият „наднационализъм“ и „европеизъм“, както и т. нар. литературен монизъм например на членовете на фридрихсхагенския поетичен кръг и на поети, стоящи във връзка с него, като Рихард Демел.

В своите ранни текстове и в т. нар. Период на *Везни* Гео Милев не се стреми да създаде един завършен образ на Европа и на отделните европейски народи, а се възползва от различни средства за стилизация в рамките на опозицията „ние“ – „Европа“. Възгледите на Гео Милев за Европа и европейците са подчинени на следния модел: в теоретичен, а и в практически план Европа е „чуждото“, с което „ние“ трябва да влезем в контакт по възможно най-адекватен начин. От Европа, от една страна, трябва да се учим; от друга страна, както личи от статиите в *Echo de Bulgarie* за „Чуждите влияния върху българската литература“, трябва да се стремим да обърнем внимание на Европа върху своите собствени постижения и то именно върху успехите в общуването с нейната култура. Тук Гео Милев явно мобилизира мита за собствената изостаналост и за нуждата от „свервяване“ с по-напредналите, с „Европа“.

Същевременно, говорейки конкретно за отделните европейски страни, Гео Милев е много критичен. В политически, социален и дори културен план нито една от тях в нито един момент не е представяна като идеален пример за подражание. Както Ботев, той рисува „Великите сили“ предимно в отрицателна светлина. Англия, Франция, Русия и Германия се оказват в опозиция спрямо малките народи – ако не чрез колонизаторските си намерения, то чрез неразбирането си към тяхната съдба. Като илюстрация на тази страна от Гео-Милевата стилизация на Европа ще цитирам част от едно писмо до Емил Верхарн от началото на февруари 1915 г.: „Ние треперим в гордостта на строга омраза, на варварска омраза. Ние – българите; ние – аз и моите приятели, български поети и артисти и много, много други. Ето – аз ви уверявам, скъпи Учителю, че ако има на земята народ, който може да разбере в цялата J дълбочина страшната белгийска съдба – това не е английският народ – е еврейски нрав и безсърдечен, който се възхищава от Белгия – да – със знаменитото „little brave Belgium“ и даже в това възхищение се вижда, че то е, защото Белгия е станала жертва на британските интереси; това не е също така Франция (братска, но), където Белгия е позната не по-добре отколкото Австралия (вие сте пример за това, нали?), още по-малко това е нашата Русия, за която Белгия е неизвестна и може да я помисли за Сърбия (да, Сърбия, която дяволски е разкъсвала моето отечество заедно с много други), че Сърбия, „това е великият мъченик, ужасната жертва на нашата епоха“. Не, това не са страните, независимо че са приятелски, където не се знае какво е „робство“, черно робство.“¹⁸

Най-диференциран, най-многопластов е у Гео Милев образът на Германия, която той познава от двете си пребивавания там.

¹⁸ ГМ, III, 320—321.

В периода, в който той все още изтъква своя „патриотизъм“, Гео Милев активно съотнася своите впечатления с образи на Германия, които познава от по-рано. Той подхожда извънредно критично към чуждата култура, очевидно търсейки нов модел на общуване с нея, различен от тоя на предходното поколение лайпцигски студенти, у които възхищението към Германия е свързано с признателността към вниманието, което известни немски професори им оказват като на представители на една „aufstrebende Nation“ („устремена напред, намираща се във възход нация“) ¹⁹.

Първото, което Гео Милев съобщава за своите впечатления от Германия, е, че очакванията му са разочаровани. Той се дистанцира от това, „което се мисли и разправя за Германия у нас“, за да уточни, че нито градовете, нито професорите успяват да го впечатлят особено: „нашата София е много по-хубава“ от Лайпциг, а „дори и доцентите като М. Арнаудов са по-умни“ от професорите по немска филология, които е слушал до момента в Германия ²⁰. Изненадва го и липсващата според него еманципация на жените в областта на образованието.

Постепенно Гео Милев смекчава своята оценка, убеждавайки се, че все пак „Европа е нещо по-друго от България“ ²¹ и впоследствие очертава модел, в който откриваме моменти от Пенчо-Славейковия образ на Германия ²². Става дума за образа на „двете Германия“: „Германия на културата и Германия на краха“ ²³ както четем в неговите „Литературно-художествени писма от Германия“, или „Германия на нашите трима или четирима поети, трима или четирима артисти, които обичаме, и Германия – там, да, там, в пушека на патриотизма и монархизма, на милитаризма, на Schutzmanism-a, на кайзеровия фетишизъм и т. н.“ ²⁴ според формулировката в писмото до Верхарн от февруари 1915 г. Без съмнение тук оказва своето въздействие и писаното от самия Верхарн за „двете Германия“ в неговата *Окървавена Белгия* ²⁵.

Гео Милев рисува една потискаща картина на немското общество. В Германия според него се шири духът на шовинизъм и милитаризъм, както разбираме от описанието на „Хауптмановото „Тържествено представление“ и неговия бойкот“ ²⁶. Милитаризъм е характерната черта на Германия и в

¹⁹ В студията си за Вилхелм Вунт в сп. „Мисъл“ от 1902 д-р Кръстев напомня за този израз, употребен от Вунт в отговора му на поздравителната телеграма на неговите бивши студенти от България.

²⁰ ГМ, III, 283—284.

²¹ ЛА, с. 230.

²² Вж. **Никола Георгиев**. Немскоезичните цитати у Пенчо Славейков. – Във: **Волфганг Геземан**, Георги Марков (съст.). Българо-немски културни взаимоотношения 1878—1918. София, 1988, 72—84.

²³ Заключение (1914). – В: ГМ, II, с. 47.

²⁴ ГМ, III, с. 319.

²⁵ В тази книга със силна антинемска насоченост Верхарн твърди, че „истинската Германия“, това е страната, в която цари дух на нетолерантност, неискреност, циничност и методическа жестокост, докато „Германия на Гьоте, Бетховен и Хайне“ е съществувала само инцидентно; вж. особено главата *L'Allemagne incivilisable*. – В: **Emile Verhaeren**. *La Belgique sanglante*. Paris, 1915, 91—101.

²⁶ ГМ, II, 7—10.

цитираното по-горе писмо до Верхарн. Както е известно, с пруската „полицейщина“, с „държавата на „полицията и милитаризма“ Гео Милев се сблъсква и лично през 1914, когато е задържан от хамбургската полиция по обвинение за проанглийски шпионаж²⁷.

Особено язвителен е Гео Милев по отношение на ограничената духовност на немската „средна класа“, за която „шегата и удоволствието“ са „най-популярните абстрактни понятия“,²⁸ особено по отношение на нейния художествен вкус, който бива задоволен с „оперети и фарсове“,²⁹ с „плиткости и блудкавости“,³⁰ докато истинското високо изкуство J е недостъпно. Гео Милев е на мнение, че поне по отношение на вкуса българската публика превъзхожда немската.

Целта, с която Гео Милев представя тази страна на Германия, е, както обяснява той, да се пребори с един неверен образ у своите съвременници, да ги „освободи от една крива мисъл“, като им даде възможност да видят „другата Германия, голямата Германия, която е непозната у нас“.³¹

„Германия на културата“, това е според Гео Милев изкуството на немския модернизъм. По подобие на немските експресионисти и той почита като „първа степен от най-новата немска поезия“³² именно Рихард Демел.

В този контекст университетът като институция бива отнесен по-скоро към еснафското немско общество, отколкото към „Германия на културата“. Гео Милев се отнася отначало с недоверие, а по-късно – с явно негодувание към това, което среща в немските учебни заведения. За безразличието на „златната немска академична младеж“³³ в социално отношение и за реакционната роля на някои немски професори той говори в първото от своите „Литературно-художествени писма от Германия“. Основните му нападки се отнасят обаче до съдържанието на учебните планове и до прилаганата в немските университети литературоведска методика. Още съвсем отрано той твърди, че се подлага на това обучение не за да научи нещо, а за „една тапия и една титла“.³⁴ Привърженик на Ницшевата „Весела наука“, „наука на артистизъм и фантастика“³⁵, Гео Милев започва още оттук с повлияните между другото и от Ницше и Славейков ескапади против „професорите“ и „филолозите“, които ще се засилят, подплатени вече и с враждебност на лична основа, след завръщането му в България.

Както ще видим по-долу, Германия, въпреки, общо взето, не особено положителното отношение на Гео Милев към нея, ще се окаже, в рамките на

²⁷ ГМ, III, 315—317.

²⁸ Оперети и фарсове (1914). – В: ГМ, II, 12; най-вероятно — реминисценция на съкрушителната оценка, дадена от Пенчо Славейков на т. нар. Народни театри в Германия, „които служат главно за развлечение и удоволствие“. – В: Национален театър (1909), **Пенчо Славейков**. Събрани съчинения в осем тома. София, 1959, т. V, с. 296.

²⁹ Пак там, ГМ, II, с. 11.

³⁰ Сатирите около стария Пан (1914). – В: ГМ, II, с. 15.

³¹ Пак там.

³² Рихард Демел (1914). – В: ГМ, II, с. 36.

³³ Хауптмановото „Гържествено представление“ и неговият бойкот (1913). – В: ГМ, II, с.

³⁴ ГМ, III, с. 284.

³⁵ ГМ, III, с. 306.

един определен културно-географски модел, един „благодатен“ в културно отношение ареал.

През 1914 година Гео Милев има възможност да се запознае с Англия. Извън конкретния повод на това посещение той почти не говори за тази страна.

Не е трудно да се открие в следния пасаж стереотипно виждане под влияние между другото и на Алеко-Константиновите отзиви за Лондон и Америка в *До Чикаго и назад*: „Лондон вече съм го обиколил почти целия. Впечатленията ми: ужас: Америка! Тръсък, спекула, хлад, студ, пари, алч, мизерия, каквито в Германия все пак няма, и пр.“³⁶ Гео Милев рисува един твърде отрицателен образ на Англия не само в социално, но и в културно отношение. В края на същото писмо той отбелязва: „Завчера бяхме на концерт голям – но няма смисъл да ходи човек по английски концерти. Вятър! Няма свят извън Стария свят, вън от континента. И колкото повече се отдалечава човек от него, толкова по замирихва на американизъм“. Как ли намират тия хора смисъл в живота си – пуст и лишен от всяка култура, т. е. от вътрешен живот. Доколкото аз можах да разбера, досега модерната поезия – за която говоря аз – в Англия не съществува. Да живеят Марк-Твеновите комедии!“³⁷ За Гео Милев английският университет е „съвсем проста, повърхностна работа“.³⁸ Струва ми се, няма да бъде погрешно, ако видим в тези формулировки на Гео Милев влияние на Ницшевите изказвания по отношение на Англия. В *Отвъд добро и зло* Ницше твърди, че на англичаните им липсва „същинската мощ на духовността, същинската дълбочина на духовния поглед, накратко – философия“.³⁹ Любопитно е обаче, че докато Ницше смята, че една такава „нефилософска раса“ като английската „се придържа строго към християнството“, понеже се нуждае от неговото морализиращо действие, у Гео Милев мнението за английската бездуховност намира израз в едно изказване с точно противоположна тенденция: „Не, не! Християнството – то не може никога да вирее в студена Англия! Никога, вярвай, никога! Християнството – то значи възторг, екстаз, екзалтация, лудост, живот!“⁴⁰

Както видяхме в цитираното писмо до Верхарн, в политическо отношение Англия фигурира в ролята на неискрен, „безсърдечен“ приятел, който преди всичко следва собствените си интереси.

Един-единствен път в писмата на Гео Милев срещахме положително из-

³⁶ ГМ, III, с. 303.

³⁷ ГМ, III, с. 304.

³⁸ ГМ, III, с. 306.

³⁹ *Friedrich Nietzsche, Samtliche Werke, Kritische Studienausgabe*, hg. Von Giorgio Colli undazzino Montinari, 8 Bände, München, Berlin, New York 1975 ff., Bd. 5, S. 195 f., *Jenseits von Gut und Bose* 252.

⁴⁰ ГМ, III, с. 314. Тук Гео Милев влиза в противоречие и със свои собствени изказвания в писмо до баща си от Лайпциг няколко месеца по-рано. В него, позовавайки се на Пшибишевски, Гео Милев критикува именно песимизма, стоящ в основата на християнството: „Що е християнството: невяра, съмнение в живота: песимизъм! Отречение на живота!“ (ГМ, III, 289—291). В същото писмо Гео Милев подчертава, че неговите идеи не се дължали на Ницше, който обаче мислел по тези въпроси „подобно“, и препоръчва на баща си да чете немския философ, въпреки че сам той не е съгласен с някои негови възгледи, между които и критиката му на

казване за Англия. При описанието на споменатото си приключение с хамбургската полиция в писмо до баща си той споменава и краткотрайното си запознанство с лондонската полиция и обобщава, отграничавайки положението в Англия от „прусацията“, с която е бил принуден да се сблъска: „В Англия такива чудеса няма: пък и там уж има война и военно положение“.⁴¹

Тясно свързан с тези разсъждения за Англия е Гео-Милевият образ на Америка. Америка за Гео Милев, както се вижда от гореприведения цитат за Лондон, е символ на бездуховност и меркантилност. Очевидно и в този образ се преплитат популярни стереотипни виждания.

Противопоставяйки се на съветите на баща си наместо филология да следва нещо друго („в търговски училища, по финанси, дипломации и пр.“⁴²), той отвръща: „финанси (...): наука за хора без ум, без съвест, без душа – хора американци!“⁴³. Че в този контекст не се прави особена разлика между Англия и Америка, показва и следният цитат от непубликуваната приживе статия „Добрият американец“: „Америка, това е земята, чиято естетическа жажда се чувства предоволно насищана от шутовски писатели от типа на Марк Твена, Уелса, Джерома и пр., последните двама синове на поамериканчена Англия.“⁴⁴

В същото писмо Гео Милев изгражда една двойна опозиция: от една страна, както и у Ницше, „Веселата наука“ бива противопоставена на „филологията“, представяна от „глупавите литературни истории“⁴⁴ и „т ъ л -п а т а н а п р о ф е с о р и и ф и л о с о ф и“.⁴⁵ От друга страна, Ницшевата „Весела наука“ стои в опозиция на „американизма“, дефиниран по следния начин: „материалната наука, практичното, физичното, машинарийното, техниката и пр., и пр. – с една дума, „американщината“, която „трябва да се изгони из Европа“.⁴⁶

Въплъщение на американската култура е за Гео Милев „атлетичният американски поет“ Уолт Уитман, в когото той вижда отрицание на Ницшевия идеал за „добрия европеец“: „поет на демокрацията, на машините, на индустрията, на благоденствието на хората от Охайо и Онтарио, поета на атлетските мишци, поета на гимнастиката“.⁴⁷

В Гео-Милевия модел на Европа Русия не играе особено важна роля. Тук не се създава никакъв единен образ, срещат се само няколко отчасти разнопосочни фрагментарни характеристики. Все пак, ако може да се направи някакво обобщаващо наблюдение: функцията, отредена на Русия, не е много благоприятна.

християнството. В полемиката си срещу протестантското списание „Зорница“ Гео Милев засяга, освен „презрението на света“ и липсата на връзка с действителността, аполитичността.

Същевременно Гео Милев не е привърженик на пълното отрицание на историческата роля на християнството, до което стига Ницше, и не счита себе си за „безбожник“, за невярващ (ЛА, с. 237; големи части от това писмо са съкратени при отпечатването му в ГМ).

⁴¹ ГМ, III, с. 317.

⁴² ГМ, III, с. 306.

⁴³ ЛА, с. 185.

⁴⁴ ГМ, III, с. 306.

⁴⁵ ГМ, III, с. 307.

⁴⁶ ГМ, III, с. 306.

⁴⁷ Добрият американец. – В: ЛА, с. 187.

Ако през този период изобщо става дума за Русия, то тя се отличава преди всичко с „руския сибирски режим“,⁴⁸ който обаче след неколкодневното пребиваване на Гео Милев в хамбургския затвор не му се струва „по-лош от прусашката полиция“. В отзива по случай 40-годишния писателски юбилей на Иван Франко Русия се оказва в „неромантичната“ роля на държавата, която потиска свободолюбивите стремежи на украинския народ. След няколко идеализирани картини на „меланхоличната и поетичната, пълна с легенди земя на кобзарите“, „земята на волните „донски казаци“, „царството на идиличните Репинови запорожци“ Гео Милев отбелязва: „Днес Франко е един от вождовете на украинския народ – свободен и независим някога, искащ своите права и автономност днес, нещо, което се смята в Русия – с изключение на редки мъже като Милюкова, епископ Никон и др. – като бунтовничество и „мазепинство“.⁴⁹ В приведения по-горе цитат Русия се оказва в ролята на неподходящия посредник в международното общуване, създавайки един неверен образ на Сърбия.

Революционна Русия затова пък очевидно импонира на Гео Милев дотолкова, че в статията си за Алксандър Блок от 1921 той, гледайки през погледа на руския поет, Ј отрежда религиозни символни значения. Русия тук е „страшна, буреносна и спасителна“, тя е „великата саможертва на човечеството“.⁵⁰

Най-често в публикацията на Гео Милев става дума за руснаци в рамките на неговата полемика срещу руските емигранти, които бързо намират своето място в българския културен живот, и част от които успяват да заемат някои високи постове. Така в статията „Родно изкуство“ Гео Милев пише: „как ще може да се създаде в Бълг. народен театър б ъ л г а р с к о театрално изкуство, когато творчеството в театъра е предоставено на един чужденец? (...) Чрез театралното изкуство ние искаме да отразим във вечното огледало на Мирвата душа ценните, вечните елементи на своята българска душа (...) – но как ще направим това, когато изпускаме от ръцете си българското театрално изкуство и го предаваме в ръцете на един чужденец? Все едно дали той се казва Ивановски или Дуван Торцов.“⁵¹ По-долу той продължава: „А не само театърът, но и Операта е поверена изцяло в ръцете на чужденци (...): диригент Златин и режисьор Иванцов“. Тук Гео Милев се явява последовател на Пенчо Славейков, който в своя очерк „Национален театър“ от 1909 г. също се обявява против назначаването на чужденци на подобни постове. За разлика от Гео Милев обаче той се концентрира преди всичко върху по-„земни“ проблеми, като например този за езика⁵².

И при друга основна тема, свързана с руснаците, Гео Милев стои под впечатлението за неправомерно руско присъствие в българския културен

⁴⁸ ГМ, III, с. 317.

⁴⁹ Иван Франко (1914). – В: ГМ, II, с. 52.

⁵⁰ Александър Блок (1921). – В: ГМ, II, с. 236.

⁵¹ Родно изкуство. – В: ГМ, II, с. 189.

⁵² **Пенчо Славейков**. Събрани съчинения в осем тома. София, 1959, т. V, 293—294.

живот. Неколкократно той протестира срещу гостуващите руски театри, които според него незаслужено жънат успехи въпреки посредствеността си⁵³.

Мисля, че няма да е пресилено, ако в личен план обвиним Гео Милев в една омекотена форма на етноцентризъм, който все пак в определени моменти отстъпва на стремежа към обективност. Със същата жар, с която се бори срещу руската „безвкусица“, той подкрепя руски артисти, от чиито постижения е доволен⁵⁴.

Това, което обаче и в двата случая буди у читателя известно смущение, е фактът, че тук се сблъскваме с част от типичните за Гео Милев враждебни изказвания по отношение на евреите. Във връзка със Златин той пише: „българската Опера няма нужда от еврейска интерпретация на руското изкуство на Пушкин и Чайковски (бих цитирал изобщо книгата на Рих. Вагнера: „Das Judentum in der Kunst“)“.⁵⁵ По-долу срещаме следната формулировка, пак по повод на ръководството на операта: „Уви, то [българското родно изкуство] е оставено в ръцете на двама руси (а кой знае, дали са руси!) и трима учители по нотно пеене“.⁵⁶ В един кратък отзив за „Руската трупа Днепроваяковлев“ Гео Милев отбелязва, позовавайки се на мотива за взаимна подкрепа, еврейската диаспора: „А ако все пак „публиката“ аплодира – това е наистина една еврейско-руско-русофилска публика, която аплодира а ргіогі“.⁵⁷

Въобщо, може да се констатира, че у Гео Милев етнонимът „евреин“ при рядката си употреба е свързан със стереотипни представи и в повечето случаи е с отрицателна конотация. Така в едно писмо до Лилиев от фронта четем следната „шега“: „А. Gide може би да е велик, а може би да е просто жид.“⁵⁸ В по-горе приведения обширен цитат от писмото до Верхарн, наричайки английския народ „с еврейски нрав и без сърце“, Гео Милев явно се опира на стереотипа за бездушния евреин сребролюбец. Единственото място, на което конотацията на обремененото от стереотипни представи споменаване на историческа личност с еврейски произход може да бъде окачествена като положителна – в случая изказването се покрива със стереотипното виждане за евреите като будни и способни хора – е във връзка с еврейския произход на Хайне, „този препълнен с неизчерпаема влиятелна енергия еврейски син“.⁵⁹ Образът на „скитника евреин“ очевидно за Гео Милев също няма отрицателна конотация. С него той сравнява личността на Раковски, към която безспорно изпитва възхищение⁶⁰.

⁵³ Вж. напр. Разпри (1921). – В: ГМ, III, с. 69—71.

⁵⁴ При това положение явно е неуместно да се говори за „русофилските чувства на Гео Милев“ въз основа на възгласа „Да живее руския цар!“ (ЛА 262), с който той завършва писмо до баща си от 2/15 октомври 1914. Без съмнение тези думи имат значение единствено в контекста на започващата Първа световна война. Гео Милев е смятал, че България ще се включи в нея на страната на Русия. (За това се говори например в писмото от 27 септември / 10 октомври. ГМ, III, с. 310.)

⁵⁵ Родно изкуство. – В: ГМ, II, с. 192.

⁵⁶ Пак там, 193.

⁵⁷ Руската трупа Днепроваяковлев (1920). – В: ГМ, II, с. 180.

⁵⁸ ГМ, III, с. 332.

⁵⁹ Немските поетки (1914). – В: ГМ, II, с. 22.

⁶⁰ Раковски (1922). – В: ГМ, III, с. 11.

Дори и да не е познавал основно текста на памфлета „Das Judentum in der Musik“⁶¹, без съмнение Гео Милев ще е бил информиран относно неговата идеологическа насоченост. В крайна сметка, струва ми се, ще бъде най-удачно да видим у него една „частична“ враждебност към евреите, която обаче няма непременно теоретични основания, както е при политическия или религиозен антисемитизъм⁶².

Образът на Франция почти не се появява у Гео Милев. Макар по принцип да има отношение към нея, тъй като е запознат с литературата на френския модернизъм, тя не го занимава особено нито като социален, нито като културен модел. Единствено във второто „Литературно-художествено писмо от Германия“ той отбелязва, че според него „нигде другаде – нито и във Франция – обществото не се разцепва тъй рязко на два различни противоположни дяла – на „плебс“ и на „художествен свят“, – както в Немско“.⁶³

Като противоположност на „Великите сили“ Гео Милев рисува със симпатия образите на няколко малки страни със сходна историческа съдба. От една страна, това са нации, които възприемат успешно чуждите традиции и затова могат да бъдат приведени като пример за постигната „юнификация“ и в този смисъл – за успешно общуване с „чуждото“. В тази функция срещаме например в „Посоки и цели“: „други млади и закъснели като нас – унгарци, словинци“,⁶⁴ а в бележките към беседата „От романтизъм към символизъм“ от 1920 г.: „Унгария, Дания, Словинско“.⁶⁵ Интересно е, че във втория случай в общността на тези, които, стоейки „пред чуждото, пред съвременната литература на Западна Европа“, са изпълнили „задължението“, „да не правят разлика между наше и чуждо“ и да направят „чуждото своя традиция“, влиза и Русия.

От друга страна, става дума за нации с трагична историческа съдба, в която Гео Милев намира паралели с българската. Особено място тук заема стилизираният образ на Белгия. В тази връзка ще приведа друг пасаж от цитираното по-горе писмо до Верхарн: „Но да, аз Ви го казвам: ние българите, ние сме фламандци; небето и равнините на Фландрия са нашето българско небе и тъжните равнини на нашата Тракия. И най-вече ние, българи и

⁶¹ Das Judentum in der Music (1850). – In: **Richard Wagner**. Die Hauptschriften, hg. und eingeleitet von E. Bucken. Leipzig 1937, 124—137. Тук Вагнер претендира да търси обяснение за „естествената неприязн“ на почти всекиго към евреите и я „открива“ във „факта“, че евреите навсякъде само възприемали чертите на приютилия ги народ, без да са в състояние да създадат нещо истински свое, нещо друго освен подражание.

⁶² Сред Гео-Милевите „учители“ Ницше има подобна нагласа към евреите. Гео Милев обаче се различава от Ницше дотолкова, доколкото последният има рязко отрицателно отношение към политическия антисемитизъм на своите съвременници и посочва антисемитизма на Вагнер като една от причините да се дистанцира от него, наричайки себе си „непоправим европеец и анти-антисемит“. Пак за разлика от Гео Милев Ницше разглежда евреите и в рамките на своите философски построения, като от един момент нататък им приписва положителна историческа роля. Вж. **Gerhard Blicke**. Nietzsches Wahrnehmung der Juden. Von Mythos des Abergewöhnlichen. Diss., Bielefeld, 1998. Не особено диференцирано отношение и не особена симпатия към евреите проявява и Емил Верхарн.

⁶³ Оперети и фарсове. – В: ГМ, II, с. 14.

⁶⁴ Посоки и цели. – В: ГМ, II, 140—141.

⁶⁵ От романтизъм към символизъм. – В: ЛА, с. 191.

фламандци, само ние в този „стар свят“ познаваме мрака на робството. Ние намерихме нашата душа в страданията на едно петвековно робство, на един огромен, груб, жесток и варварски терор, който може да бъде сравнен само със средновековното фламандско робуване на католическата църква, на испанците (откъдето аз обяснявам зараждането и живота на съвременната душа, създаването на модерната поезия, т. е. на антиреалистичната или „нереалистичната“ поезия, поезията на мечтите, на виденията, на стремежите към безкрая, на божествените лудости, на мистицизма, на меланхолията и на отегченията всред една реална действителност, с една дума, поезия напълно лирична) и аз вече назовах в едно критично изследване Фландрия „родната страна на съвременната поезия“, на символизма, ако желаете.“⁶⁶

Както личи от цитирания текст, Гео Милев вижда в белгийците и особено във фламандците, най-вече под влияние на съчиненията на Верхарн, един народ страдалец. От друга страна, Фландрия е за Гео Милев родното място на модерната поезия и в това качество става елемент в един друг модел на Европа и европейските страни, очертан най-вече в статията „Модерната поезия“ и в Гео-Милевата дисертация.

Тук Гео Милев рисува цялата културна история на човечеството преди всичко като борба между християнството и човешката природа. В „Севера“ и „Юга“ той вижда олицетворение на определени, диаметрално противоположни качества, що се отнася до националния характер и до неговото отражение в изкуството. За Гео Милев „Северът“ е развил, особено под въздействие на потискащото природата християнство, черти като „меланхолия“, „мистика“, „мечти“, „стремежи към безкрая“, които оказват плодотворно въздействие върху изкуството. Според неговия модел християнството потиска първичната природа на езическия „Север“ и от това насилие се ражда голямата поезия. „Истинското изкуство“ е сътворено от „нордическо-германската душа“, която под въздействието на християнството преминава в „чувствителната мистична душа на средновековието“, ⁶⁷ а по-късно се спасява в народната поезия, романтизма и символизма. Гео Милев отрича онова, в което според него се превръща Ренесансът: „в хуманизъм, в реформация, в псевдокласицизъм, в позитивизъм, в Просвещение“, отрича „рационалистичните и псевдокласицистични идеали“. Като родина на символизма, на „изкуството на душевните феномени“ и на „мистичния възглед“ той вижда именно „Севера“: „Германия, Дания, Фландрия, Англия, Северна Франция“. В същото време „Югът“, Италия – това е за Гео Милев родината на „реалистичната култура, наследена от класицистичната древност – [на] културата на Ренесанса. „В целия този комплекс Белгия, и по-специално Фландрия, играе централна роля – както четем в „Модерната поезия“⁶⁸ и както личи от цитираното писмо.

⁶⁶ ЛА, с. 268.

⁶⁷ Докторската дисертация на Гео Милев. Лириката на Рихард Демел с оглед на новата поезия“. – В: **Петър Велчев** (съст.). Гео Милев. Нови изследвания и материали. София, 1989, 382—461.

⁶⁸ ГМ, II, 56—57.

Заемки от Ницшевото мислене можем да подозираме и в този модел⁶⁹. Що се отнася до образа на Белгия, не е изключено той да е възникнал и под влияние на онова, което Станислав Пшибишевски, един от проповедниците на Ницшевата философия, или според формулировката на Атанас Натев, на „масовото издание“ на ницшеанизма⁷⁰, пише за Норвегия⁷⁰. Най-прякото влияние при формирането на Гео-Милевия образ на Белгия като родина на „модерната душа“ очевидно оказва обаче книгата на Емил Верхарн *Окървавена Белгия*⁷¹.

Сред споменатите от Гео Милев малки държави единствено Сърбия бива активно изключена от тази общност на близки по съдби или даващи добър пример за „юнификация“. През своя „патриотичен“ период Гео Милев се чувства засегнат от факта, че „Европа“ явно е много по-добре информирана по отношение на Сърбия, отколкото на България и отправя реторична закана към Европа: „Други са първенците, господа европейци. Ще ги видите!“⁷². Същия мотив – на Сърбия, която представлява пречка в така важната комуникация с Европа, тъй като „европейците“ не виждат истинския ѝ образ и ѝ отреждат чуждо място – намираме по-късно и в цитираното по-горе писмо до Верхарн. Според същия текст Сърбия се намира за Гео Милев на страната на враговете, които „разкъсват“ неговата Родина.

Около една година преди това, след като е писал обстойно против немския шовинизъм, Гео Милев публикува свой превод на три сръбски народни песни. С тях той иска да демонстрира превъзходството на „нашите родни лирични песни“, в сравнение с които сръбските „се провисват като плитки и блудкави дрипелчета“⁷³ (както видяхме по-горе, същия израз: „плиткости и блудкавости“, Гео Милев употребява по отношение на изкуството на немската „средна класа“). Според него у сърбите „поезията (...) липсва и е заместена с остроумието и духовитостта“; за него „това не са песни, а остроумни уйдурми, които само изненадват, без да събуждат никакво чувство.“ По-долу научаваме и за „несериозния, пошлия, (...) циничния тон, който тъй непоетично избива в

⁶⁹ Възприемайки някои методически особености, а също и някои конкретни мотиви, Гео Милев обаче дава друга оценка на ролята на християнството, а оттам и на някои от епохите в историята на изкуството и на членовете на опозицията „Север“ – „Юг“. За горещия почитател на „Юга“ Ницше „Северът“ е свързан с понятия като „медитативност“, „тежест“, „разум“, „истина“, „лед“, „смърт“, а „Югът“ – с „витаалност“, „свобода“, „игра“, „живот“, „лекота“, „огън“, „хумор“, „грация“, „радост“. Ницше освен това е привърженик на античното и ренесансовото изкуство, които свързва с „Юга“, и се противопоставя особено на романтизма и модернизма.

⁷⁰ В статиите си за Густав Вигеланд Пшибишевски нарича Норвегия „страната на страшната сериозност и на твърдата, тежка меланхолия“ и „най-трагичната страна на Европа“ и рисува по подобен на Гео-Милевия начин въздействието на тези дадености върху психиката, а оттам и върху изкуството на норвежците. Вж. **Stanislaw Przybyszewski**. *Auf den Wegen der Seele* (1898), *Werke, Aufzeichnungen und ausgewählte Briefe*, hg. v. Michael M. Schardt, Bd. 6, 17–45.

⁷¹ Срв. Особено главата *L'vme moderne*. – В: **Emile Verhaeren**. *La Belgique sanglante*. Paris 1915, 137–152.

⁷² ГМ, III, с. 285.

⁷³ Из сръбската народна лирика (1914). – В: ГМ, II, 49–50.

тези песни“ и „ги прави песни чалгаджийски“. Накрая от този свой анализ Гео Милев прави извод „ако не за вкуса, то поне за нравите на нашите събратя и побратими“. В същото време Гео Милев защитава духовния свят на българина и опирайки се на моменти от Пенчо-Славейковите възгледи за връзките на „Гетевите песни“ с народната песен, твърди, че най-ценното нещо, което носи българската мома в сърцето си, е „нейната поетична свенливост“, а „ядката на българските лирични песни е почти винаги чувството – здравето, дълбокото гетевско чувство, което само създава поезията, без каквито и да било подправки и остроумни гарнитури“. Любопитно е, че пред всичко това стои кратко въведение, в което авторът обяснява, че „печатането на нижеследващите три сръбски народни песни е лишено от каквато и да било патриотична или шовинистична тенденция“.

В обобщение може да се каже, че въпреки декларирания „културинтернационализъм“, в модела, който Гео Милев използва в общуването си с „чуждото“, откриваме, от една страна, ярко изявени черти на евроцентризм. От друга страна е налице тенденцията да се изграждат повече или по-малко стереотипни национални характеристики, аналогични на които в много случаи могат да бъдат открити в български и европейски източници. (Без да претендирам да съм проследила в каквато и да е степен на подробност литературата, на която се опира Гео Милев, смятам, че очертах поне позначимите от перспективите, които се пресичат при формирането на тези модели.) Това означава, че у Гео Милев се срещат ярки реминисценции от различни схеми на общуване с „чуждото“, интегрирани в един културен модел, който по принцип не ги допуска.

В този контекст е интересно да се проследи употребата на термина „раса“ в разглежданите текстове.

В споменатото ранно писмо Гео Милев цитира по свое мнение „един от най-бляскавите пасажи“ на своята студия: „Това бе война на два сорта племена, на две раси, на два свята, които не могат да вървят заедно, защото единът иска да бъде господар, а другият отказва да бъде роб; единът се възражда, а другият гние; единът създава, а другият руши; единът търси мир, а другият се храни от безмие и анархии.“⁷⁴ В същото писмо Гео Милев дава израз на идеята за превъзходството на българите по отношение на останалите славяни, схващане, което напомня за „конюнктурната“ стойност, която ще придобие сред привържениците на „българизма“ прабългарският произход на българите за сметка на славянския:⁷⁵ „Вожди сме били някога на славянството – това тъпо славянство“.⁷⁶

И по-късно Гео Милев, въпреки че пледира за неговото преодоляване, не отрича съществуването на расовия фактор. В „Родно изкуство“ среща следната формулировка: „Безспорно националното чувство съществува може би много по-ясно и положително, отколкото всички външни отличия на националност и раса – като един деятелен елемент в духовния мир на

⁷⁴ ГМ, III, с. 280.

⁷⁵ Вж. **Нина Димитрова**. Опити за националнокултурна самоидентификация на българина (историко-философски преглед). – В: **Анна Кръстева** и др. Универсално и национално в българската култура. София, 1996, 48—91, тук с. 77.

⁷⁶ ГМ, III, с. 285.

отделния човек“.⁷⁷ Трудно е да се каже със сигурност дали тук под „външни отличия“, в противовес на това, което формулира като „национално чувство“, Гео Милев разбира културни наслоявания и б и о л о г и ч н и качества. В същия контекст, в рамките на Гео-Милевата естетика, а не в политически план, големият творец бива разглеждан като еманация на „расовия гений“. В тази функция Гео Милев вижда например Ботев и Яворов⁷⁸. Тук факторът „раса“, в съответствие с преобладаващата тогава употреба на този термин, явно бива отнесена до е д и н народ.

Всичко това показва, че макар терминът „раса“ да не бива експлицитно интегриран в неговата сметка от възгледи, очевидно Гео Милев не остава незасегнат от „расисткия“ дискурс сред българската и по това време особено сред немската общественост⁷⁹.

Образът на „другия“ винаги е свързан с начина, по който виждаме самите себе си или по който искаме да ни виждат. Рефлекс на Гео-Милевия образ на Европа е ролята, която той си избира в межкултурното общуване. Ето защо в този контекст ще обърна за момент внимание и на тактиките за себестилизация у Гео Милев и на резултатите от тях сред неговите съвременници.

В писмата на Гео Милев ясно може да се проследи развитието: от деиктичния жест, насочващ към „патриотизма“ на адресанта на цитираното по-горе най-ранно запазено писмо до Милю Касабов от Германия („Виждате ли какъв харен българин съм аз и каква родолюбива кръв играе в жилите ми!“⁸⁰), към стремежа на известния вече поет да бъде смятан за човек, изпитващ жизнена необходимост да бъде близо до европейската култура, който личи в едно от писмата до Николай Лилиев („(...) чрез твоите дробове бих могъл и аз да дишам европейския въздух. Например ти би могъл да ми изпратиш някои нови немски книги(...). Ти знаеш от какви книги се интересувам аз.“⁸¹).

Още у съвсем младия Гео Милев прави впечатление менторският тон, осезаемият навсякъде стремеж да обяснява, да просвещава, да популяризира, да контролира и насочва общуването на другите с Европа и нейното изкуство. Може да се каже, че обичайната му позиция както по-късно по отношение на баща му като създател, така и към четящата обективност въобще, намира особено добра формулировка в следните думи, които четем в писмо до Милю Касабов от септември 1919 г.: „Аз най-добре зная кое е за харесване!“⁸²

В българистиката съществува тенденция към преувеличаване при оценката на връзките на някои български писатели със Западна Европа.

⁷⁷ Родно изкуство. – В: ГМ, II, с. 184.

⁷⁸ Кратка история на българската поезия (1925). – В: ГМ, III, с. 117.

⁷⁹ За подобни реминисценции на расисткия дискурс у явно нерасистки мислещи автори говори Александър Кюсов, вж. Расизъм in potentia? – В: **Атанас Натеv** (съст.). Усвояване и еманципация. Встъпителни изследвания върху немската култура в България. София, 1997, 355–368.

⁸⁰ ГМ, III, с. 282.

⁸¹ Вж. **Елка Константинова**. Литературното приятелство между Гео Милев и Николай Лилиев. – В: **Петър Велчев** (съст.). Гео Милев, Нови изследвания..., с. 237.

⁸² ЛА, с. 344.

Неточно е да се твърди, че Гео Милев е „съвършено интегриран“ в културния живот на междувоенна Германия, да виждаме в него „личен приятел на Верхарн“ и пр. Все още има нужда от достатъчно солидни конкретни данни за това, с кого именно и колко интензивно действително е общувал този поет по време на пребиваванията си в чужбина⁸³.

Без съмнение Гео Милев не достига степента на интеграция на един от своите кумири, „гениалния поляк“ Станислав Пшибишевски. Факт е обаче, че общуването на Гео Милев с немската култура се различава например от това на поети от предишните поколения като Петко Тодоров или Пенчо Славейков, които до голяма степен остават в ролята на реципиента. Връзките на тези двама поети с немски издатели се осъществяват с помощта на посредници и във връзка с дейността на списания, специализирани върху немска литература като *Das literarische Echo* и *Die Literatur*.

В общуването си с европейската култура, изходния пункт за което става Германия, Гео Милев се стреми да бъде участник в един, доколкото е възможно, д в у п о с о ч е н културен трансфер, поемайки сам ролята на посредника. Така той влиза сам в контакт с редакторите на експресионистичните издания *Die Aktion* и *Der Sturm*, превежда за тях, получава от тях материали за своето списание⁸⁴. Показателно е, че за разлика от своите предшественици Гео Милев прави опити да пише поезия и на немски.

Въпреки всичко това в писмата си Гео Милев държи да се подчертае, че не се чувства добре, че се чувства чужд в Германия. По време на следването си той говори в писмо до Верхарн за „страната, в която не бих искал да бъда още веднъж.“⁸⁵ Познавайки антинемската нагласа на Верхарн, човек едва ли би могъл да твърди нещо друго. Както показва цитатът из едно писмо до Лилиев в мотото на тази статия⁸⁶, Гео Милев не проявява по-добро отношение и при второто си пребиваване в Германия.

У съвременниците срещаме твърде различни реакции спрямо „европеец“ Гео Милев.

⁸³ Твърде рядко се срещат пасажки като този в дисертацията на Еви Фрай, указващ, че „Олда Кокошка не смята за изключено Гео Милев да се е срещал с нейния съпруг, затова пък опровергава принадлежността на Гео Милев към тесния приятелски кръг на Оскар Кокошка“. – В: Evi Frei. Geo Milevs Werk unter Berücksichtigung deutscher literarischer und ästhetischer Einflüsse. – In: **Christo Choliolcev** (Hg.). Teodor Trajanov (1882—1945), Geo Milev (1895—1925) und die deutschsprachige Literatur. Wien, 1989 (= MISCELLANEA BULGARICA 7), s. 195.

⁸⁴ Функцията на представител на чуждо списание в България явно е предполагала и финансови преимущества. През юли 1923 Кирил Кръстев получава гневно писмо, в което Гео Милев в качеството си на „представител на „Der Sturm“ в България“ и застъпник на авторските права на писателите от „Der Sturm“ – съгласно с международната литературна конвенция, в която влиза и България съгласно Ньойския договор“ (ГМ III, 396), настоява да му бъдат платени за публикуването в списанието на ямболските авангардисти (*Crescendo*) стихотворение от Курт Швитерс 100 лева. Кирил Кръстев, потърпевшият от исканията на това писмо, изказва съмнение по повод истинността на малко помпозно формулираното твърдение на Гео Милев и вземайки под внимание „личния си бюджет“, преценява пълномощничеството като „фиктивно“, а искането като „меркантилно“ (**Кирил Кръстев**. Спомени за литературния живот между двете войни. София, 1988, с. 79).

⁸⁵ ГМ, III, с. 329.

⁸⁶ ГМ, III, с. 341.

Очевидно тенденцията да поучава е била изявена у него до степен, която е дразнела някои от неговите опоненти. За това говори например началото на статията на Тодор Боров, озаглавена „Ужасът на една амбиция без всякаква дарба“ (1921), явно съдържащо пародиен елемент: „Аз, който съм възпитан в западните култури, познавах само европейските литератури. И когато по-късно бях принуден да се запозная с българската литература, мен ме учуди хаосът, който тя представлява, многото недоразумения – само в нея – сред които тя се развива.“ Не съм стенографирал. Но приблизително така започна „сказката“ си г. Гео Милев в Тръпковата галерия⁸⁷. Две години преди това, по повод Гео-Милевите нападки срещу сп. *Слънце*, един от засегнатите автори, Малчо Николов, дава следния отзив на статията „Против реализма“: „Претенциозният, усвоил само вънкашните страни и прояви на европейската култура, дилетант и досега още претендира да законоведствува в областта на литературата у нас.“⁸⁸

Докато у други литературни деятели, намиращи се в недотам добри отношения с Гео Милев, както например Константин Гълъбов, поне като преводач той намира признание, конфликтът с *Развигор* води до отрицание и на тази страна от неговата дейност като посредник между българската и европейската култура. В цитираната вече статия Тодор Боров твърди, че Гео Милев е превеждал Шекспир всъщност от руски и критикува неговия „нелеп“ превод на „Дванадесетте“ на Блок.

Свършено друга оценка на отношението между „българина“ и „европееца“ у Гео Милев дава в своите спомени Кирил Кръстев. Както личи не само от този пасаж, авторът е извънредно чувствителен към стереотипите и техниките на себестилизация: „Гео Милев беше една витална натура, един натурален българин, един жизнен тракиец. Той беше безспорно „европеизиран“ от своите контакти и интереси, но колкото пламенно интелектуален, толкова и пламенно емоционален и волеви. Въпреки богатата си западна култура, знание на чужди езици, връзки с европейски творци, изтънчената новост и висота на естетическите си идеи, той запазваше демократична физиономия, дух и поведение на „народен човек“, на типичен български интелгент.“⁸⁹ Релативизирайки понятия като „народен човек“ и „европеизиран“, Кирил Кръстев сам използва типизиращи схеми, например като успоредява споменатата опозиция „българин“ – „европеец“ на опозицията „емоционалност“ – „интелектуалност“. В този смисъл Гео Милев е за Кирил Кръстев пример за успешно усвояване на чуждото чрез синтез между западна интелектуалност и източна емоционалност⁹⁰.

⁸⁷ В: Елена Налбантова (съст.). Литературен лист „Развигор“. Велико Търново, 1998, с. 181.

⁸⁸ В: *Слънце*, 11—12 (1919), с. 379.

⁸⁹ Кирил Кръстев. Цит. съч., с. 85.

⁹⁰ Този характерен за кръга „Стрелец“ модел срещаме у Кирил Кръстев например във „Възможностите за една българска култура“ (1927): „Славянската раса е, може би, призвана да синтезира тия две страни на човешкия дух: мистичното начало на Сърцето и Разсъдъчния гений на Ума“. – В: Сава Василев (съст.). Литературен кръг „Стрелец“..., с. 88.

В *Пламък* Гео Милев заменя описания модел на възприемане на Европа с друг. Стилизираните образи на отделните европейски нации и на техните държави вече не заемат така централно място. На тяхно място тук се явява събирателният образ на Европа. Картата на Европа е за Гео Милев сега „преди всичко социално-икономическа карта“, „националните интереси отстъп[ват] място на икономическите интереси, националните борби – на икономическите борби“.⁹¹ По аналогия на това изказване може да се твърди, че в публицистиката и писмата на Гео Милев националните характеристики отстъпват място на социално-икономическите. Основна характерна черта на тази Европа е за Гео Милев нейният упадък, нейната „агония“, в която тя „оголва истинския си лик: фашизма.“⁹²

България със своя „полицейски режим“ очевидно е част от тази Европа. В опозиция на този образ на Европа виждаме единствено Русия, от чийто темп на развитие, „невероятен за Западна Европа“,⁹³ Гео Милев е впечатлен.

Единствената страна, която отчасти е запазила „правото“ на някаква специфика в сравнение с останалите и при новите условия, е Америка. И тук тя е изцяло отрицателен образ: Америка е символ на реакция⁹⁴, на милитаризъм и антидемократия⁹⁵. За Америка е типичен вкусът именно към аполитичната или антидемократична литература⁹⁶, Америка е „страна на дантелени валентини“, страна на „сантименталните фикции“.⁹⁷

Нова е употребата на термина „раса“ през този период: говорейки за „варвари, нова раса“ в поезията⁹⁸, Гео Милев изцяло го лишава от биологични и дори от национални компоненти.

Интересно е, че в този контекст именно Уитман, поетът, който по-рано бе представен като типичен за американския вкус, сега влиза в ролята на „варварин“, който се стреми да разтърси американското общество⁹⁹.

„Префункционализиран“ е и любимият поет на Гео Милев, Верхарн: и в *Пламък* той бива издигнат в ролята на положителен пример, този път като „поет на бунта“.¹⁰⁰ Остава освен това и антипатията към руската емиграция, разбира се, също под нов знак¹⁰¹.

Подчинени вече само на една система, в *Пламък* образите на чуждите народи вече стават в известен смисъл по-лесно предсказуеми, а с това и може би по-малко интересни.

⁹¹ Държава и църква (1924). – В: ГМ, III, с. 229.

⁹² Фашизмът (1924). – В: ГМ, III, с. 188.

⁹³ Днешната руска култура (1924). – В: ГМ, III, с. 164.

⁹⁴ Книжарница „Зорница“ (1923). – В: ГМ, III, с. 103.

⁹⁵ Зорница (1924). – В: ГМ, III, с. 151.

⁹⁶ Пак там, с. 155.

⁹⁷ Пак там, с. 156.

⁹⁸ Поезията на младите (1924). – В: ГМ, III, с. 149.

⁹⁹ Зорница. – В: ГМ, III, 157—158.

¹⁰⁰ И свет во тме светитя (1924). – В: ГМ, III, 129—130.

¹⁰¹ Краят на интелигенцията (1924). – В: ГМ, III, с. 174.